

ZLÉ SPOMIENKY

TIMOTHY GARTON ASH

Prospect Magazine august/september 1997

Krajiny a jednotlivci sa musia vyrovnávať so svojo zložitou minulosťou, či už v prípade Nemecka v období po nacizme alebo v súčasnosti v Južnej Afrike. Timothy Garton Ash sa zamýšľa nad labyrintom verejných a súkromných spomienok a úskokmi, s ktorými sa v tejto súvislosti stretávame. Tvrdí, že otvorenie starých rán nám ich môže pomôcť zaceliť.

Vetu „všetci máme zlé spomienky“ možno interpretovať dvoma spôsobmi: „Všetci si pamätáme veci, ktoré sa nám zdali strašné alebo trápne“ alebo „Naša pamäť je prirodzene slabá a umožňuje nám zabúdať či spomienky prekrúcať.“ Tieto dve interpretácie možno spojiť. Máme zlú pamäť na zlé spomienky.

James Fenton napísal o nemeckom postoji k vojne a o období nacizmu: „Aká útecha stretnúť sa raz alebo dvakrát za rok a zabudnúť na staré časy.“

V našej post-freudovskej angličtine to nazývame „represiou“, ktorá vedie k ďalšej hre so slovami: „Keď ľudia zakúsia represívnu diktatúru, potláčajú spomienky na represiu.“ Zlá pamäť je spôsob, ako sa myseľ vyrovnáva so zlými spomienkami. To je však iba teória. Pred Freudom tu bol Nietzsche: „Urobil som to,“ vraví moja pamäť. „Nemohol som to urobiť,“ neoblomne oponuje moja pýcha. Nakoniec pamäť ustúpi. Pred Nietzschem sme tu mali Schopenhauera: „Neradi rozoberáme to, čo je nepríjemné, najmä ak to raní našu samolúbošť, čo sa vskutku stáva často... preto mnohé nepríjemné veci upadnú do zabudnutia.“

Útecha? Potláčanie? Pýcha? Samolúbošť? Vysvetlenia sa rôznia, ale všetci filozofi sa zhodujú prinajmenšom na existencii tohto fenoménu. Ako to vyjadril Robert Louis Stevenson: „Máme skvelú pamäť na zabúdanie.“ Je však „zabúdanie“ vhodné slovo? V každodennom živote zvykneme používať binárne rozlíšenie: pamätať si/zabudnúť. Je strašne veľa toho, na čo jednoducho zabudneme. Medzi spomínanými pólmi sú však aj mnohé variácie. Jestvuje napríklad premiešanie spomienok alebo ich neúmyselné prikrášľovanie, ako v známych „rybárskych príbehoch.“ (Keď rozprávate o spore s nejakou osobou, vždy to vyzerá akoby ste v ňom zvíťazili vy.) Thomas Hobbes vyniesol najradikálnejší záver vo svojom diele Leviathan. Pamäťou sa zaoberal v kapitole „O predstavivosti“ a prišiel k záveru, že „predstavivosť a pamäť je to isté“.

BAD MEMORIES

TIMOTHY GARTON ASH

Prospect Magazine, August/September 1997

From Germany after Nazism to South Africa now, countries and individuals have had to cope with difficult pasts. Timothy Garton Ash considers the labyrinth of public and private memory and the tricks that it plays. He argues that the opening of old wounds can help to close them.

The sentence “We all have bad memories” can be interpreted in two ways: “we all have memories of things that we found horrible or embarrassing” or “our memory is intrinsically weak, leading us to forget or misremember.” The two may be connected. We have a bad memory for bad memories.

Evoking German attitudes to war and the Nazi period, James Fenton wrote: How comforting it is, once or twice a year, to get together and forget the old times.

In our post-Freudian English, this is called “repression,” thus encouraging further word play: “after suffering under a repressive dictatorship, people repress the memory of repression.” A bad memory is the mind’s way of handling the bad memories. But that is just a theory. Before Freud, there was Nietzsche: “I did that,” says my memory. “I can’t have done that,” says my pride, and remains adamant. In the end – memory gives way.” And before Nietzsche, there was Schopenhauer. “We do not like ruminating on what is unpleasant, at least when it wounds our vanity as indeed is often the case... therefore much that is unpleasant is also forgotten.”

Comfort? Repression? Pride? Vanity? The explanations differ, but on the existence of this phenomenon, at least, the sages all agree. As Robert Louis Stevenson put it, we have a grand memory for forgetting. But is “forgetting” an adequate word? In everyday life, we tend to operate with the binary distinction: remember/forget. There is an awful lot that we do quite simply forget. Yet there are also many variations in between. There is, for example, the jumbling of memory or the involuntary embroidering of memory, as in the proverbial “fisherman’s tales.” (When you recount an argument you had with somebody it always sounds as if you won the argument.) Thomas Hobbes drew the most radical conclusion in Leviathan. Discussing memory in a chapter entitled “Of Imagination,” he concluded that “imagination and memory are but one thing.”

Máme nepochybne do činenia s veľmi širokou oblasťou – akoby sme stáli pred vznikom ďalšieho akademického odboru. A už ju vidím – bystrú doktorandku, ktorá ašpiruje priamo na kreslo Jonathana Aitkena v odbore štúdiá pamäti na Westminstersej univerzite potom, čo napísala svoju prácu pod vedením obávaného zakladateľa disciplíny, profesora Ericha Teufelsdoncka, významného profesora Kurta Waldheima vo výskume pamäti na Univerzite v Braunau.

Žarty bokom: takáto disciplína je už na svete. Francúzski historici sa touto témou zaoberajú vyše desať rokov. Viacväzkové dielo *Les lieux de mémoire*, ktoré zostavil Pierre Nora, je ústredným dielom súčasného francúzskeho intelektuálneho života. Objavil sa dokonca jasný náznak nástupu ďalšej akademickej sub-sub-disciplíny – učený časopis nazvaný *História a pamäť*. Nie náhodou vychádza na Univerzite v Tel Avive a zaoberá sa niektorými skutočne veľmi negatívnymi spomienkami: na vojnu, okupáciu a holokaust.

Výskum francúzskej školy sa v zásade sústreďuje na históriu kolektívnych spomienok. Často obsahuje prechod od dôkazového materiálu o postojoch k minulosti – politické prejavy, filmy, prieskumy verejnej mienky – k zovšeobecneniu o národnej pamäti. A tak Henry Rousso vo svojej knihe *Syndróm Vichy* používa pri popise francúzskych kolektívnych spomienok na kolaboráciu s vládou vo Vichy psychologický pojem „repression“. Dokonca uvádza „teplotnú krivku“, ktorou zaznamenáva výkyvy syndrómu, akoby boli horúčkou. Aj keď je takýto argument stimulujúci, podobné zovšeobecňovania o národnej psyché sa rovnako ťažko overujú ako zovšeobecňovania o „národnej povahe“.

Ako potulujúci sa anglosaský empirista si myslím, že bude lepšie začať osobnými spomienkami. Ak ma pamäť neklame, o túto oblasť som sa začal zaujímať v súvislosti s nemeckými spomienkami (alebo zabúdaním) na nacizmus, s ktorými som sa stretol počas môjho pobytu v Berlíne na konci sedemdesiatych rokov. Ďalším stimulom bola veľká zmena, ktorú priniesol rok 1989. Keď som sa pokúšal písať históriu rozdelenej Európy počas studenej vojny, zistil som, že pád komunizmu významne zmenil spomienky jednotlivcov, presne tak ako po roku 1945, keď všetci odrazu zistili, že boli proti porazenému diktátu. (Hannah Arendt uvádza v diele *Eichmann v Jeruzaleme*, že Dr. Otto Bradfisch, veliteľ nacistickej Einsatzgruppe, ktorá zastrelila približne 15 000 ľudí, vypovedal pred nemeckým súdom, že bol vždy „vnútorne“ proti tomu, čo robil.) Západní politici si tiež odrazu

Clearly this is a rich field – one can almost sense another academic specialisation in the making. There she goes, the bright young doctoral student heading straight for the Jonathan Aitken chair of Memory Studies at the University of Westminster, after writing a thesis under the fearsome founder of the discipline, Professor Erich Teufelsdonck, the Kurt Waldheim Distinguished Professor of Gedächtnisforschung at the University of Braunau.

Let the joke die on your lips: the discipline is already here. French historians have been dwelling on this subject for more than a decade. The multi-volume, *Les lieux de mémoire*, edited by Pierre Nora, is a centrepiece of recent French intellectual life. There is even – sure sign of the arrival of another academic sub-sub-discipline – a learned journal entitled *History and Memory*. Not accidentally, it is based at Tel Aviv University, and concerned with some very bad memories indeed: those of war, occupation and the Holocaust.

By and large, the studies of the French school have been concerned with the history of collective memories. Often this involves a leap from a body of evidence about attitudes to the past – politicians' speeches, films, opinion polls – to a generalisation about national memory. Thus, in his book *The Vichy Syndrome*, Henry Rousso uses the psychological notion of “repression” to describe the French collective memory of collaboration in Vichy. He even has a “temperature curve” charting the ups and downs of the syndrome, as if it were a fever. Stimulating though the argument is, these generalisations about some sort of national psyche are as hard to test as generalisations about “national character.”

As a plodding Anglo-Saxon empiricist, I find it better to start with individual memory. My interest in this subject began – if I remember rightly – with the German memory (or forgetting) of Nazism, as I found it while living in Berlin at the end of the 1970s. The great change of 1989 was another stimulus. Trying to write a history of divided Europe in the cold war, I found that the end of communism had a remarkable transformative effect on individual memories. Exactly as after 1945, everyone suddenly discovered that they had been opposed to the fallen dictatorship. (In *Eichmann in Jerusalem*, Hannah Arendt notes that Dr Otto Bradfisch, head of a Nazi Einsatzgruppe which shot some 15,000 people, told a German court he was always “inwardly opposed” to what he was doing). Meanwhile, politicians in the west suddenly remembered how they had “always” sup-

spomenuli, že „vždy“ podporovali disidentov a „od začiatku tvrdili“, že rozdelenie Európy nemôže pretrvať. Architekt východnej politiky Williho Brandta Egon Bahr sa vyjadril, že túto politiku vždy považoval za podvratnú pre komunistické režimy. Prečo však toto jeho tvrdenie nebolo počas ostatného štvrtstoročia nikde zaznamenané? Ach, pretože to predsa nikdy nemohol povedať verejne, zo strachu, aby komunisti neprišli na to, čo sa deje. Nie nadarmo ho nazývali „chytrák Egon“. Spomienky politikov sú, samozrejme, vytvorené z mimoriadne pružnej hmoty. Robíme to však všetci.

Retrospektívna racionalizácia môže byť spolovice vedomá alebo úplne neúmyselná. Ako dobrý príklad môžu poslúžiť rozhovory medzi členmi nemeckého tímu pracujúcimi na atómovej bombe pre Hitlera, ktoré boli tajne nahraté vo Farm Hall, britskom vidieckom dome, kde sa zdržiavali. Potom, ako sa dozvedeli o Hirošime, nemeckí vedci sa usilovali prísť na to, prečo sa americkým vedcom podarilo to, čo im nie. „Myslím si, že dôvodom, prečo sme to neurobili,“ uvažoval Carl Friedrich von Weizsäcker, „bolo, že [nemeckí] fyzici to nechceli urobiť zo zásady. Keby sme všetci chceli, aby Nemecko vyhralo vojnu, dokázali by sme to.“

O niečo neskôr som ešte hlbšie prenikol do labyrintu pamäti pri práci na knihe o zvláštnom zážitku, ktorý som zakúsil pri čítaní vlastného záznamu v Stasi. Čítanie spisu, ktorý o vás vypracovala tajná polícia, je proustovský zážitok. Veľmi živo vám pripomenie mnoho vecí, na ktoré ste zabudli, prípadne ste si ich pamätali inak. Máte pred sebou deň svojho života pred dvadsiatich rokov popísaný minútu po minúte s klinicky chladným okom príslušníka tajnej polície. Sú tam rozhovory zaznamenané slovo po slove. Sú tam fotografie urobené skrytou kamerou. Keď som chcel rozprávať o priateľoch, informátoroch a úradníkoch, ktorí sa vyskytli v mojom živote, objavil som ďalšie skryté miesta, zákruty a úskoky pamäti. Jedna z informátorov, ktorej dala Stasi krycie meno Michaela, rozhodne popierala, že bola niekedy „IM“, čo je skratka Stasi pre „neoficiálneho spolupracovníka“. Jej informátorský záznam však obsahoval rukou písané správy podpísané krycím menom. Slovanmi pripomínajúcimi marxistický slovník ma požiadať, že keď budem o nej písať, aby som sa „pokúsil vysvetliť subjektívne, ako aj objektívne podmienky“. „Ale,“ dodala, „to je pravdepodobne nemožné. Ani teraz si nedokážem spomenúť... (s. 101)“ Ďalší z informátorov, Angličan s krycím menom Smith, mi povedal, že sa pokúšal hovoriť

ported the dissidents and “said all along” that the division of Europe could not last. Egon Bahr, the architect of Willy Brandt's Ostpolitik, now explained that he had always intended this policy to be subversive of communist regimes. Why was he never once recorded as saying this over the previous quarter century? Ah, because he could never say this in public, for fear that the communists would wake up to what was going on. Not for nothing was he called “tricky Egon.” Politicians' memories are, of course, made of especially flexible material. But we all do it.

The retrospective rationalisation may be half-conscious or even fully unconscious. A fine example is contained in the conversations between members of the German team which had been working on an atom bomb for Hitler, secretly recorded at Farm Hall, the British country house where they were being held. After they heard the news of Hiroshima, the German scientists were trying to work out why the Americans had succeeded where they had failed. “I believe the reason we didn't do it,” ventured Carl Friedrich von Weizsäcker, “was because the [German] physicists didn't want to do it on principle. If we had all wanted Germany to win the war we would have succeeded.”

More recently, I have been plunged still deeper into the labyrinth of memory by working on a book about the strange experience of reading my own Stasi file. To read a secret police file on yourself is a Proustian experience. It brings back to you with vividness many things that you had forgotten, or remembered in a different way. There, described minute by minute with the cold clinical eye of the secret policeman, is a day in your life 20 years ago. There are conversations recorded word-for-word. There are photographs taken with a concealed camera.

When I went on to talk to the friends, informers and officers who figured in my file, I discovered further veils, wrinkles and tricks of memory. One informer, to whom the Stasi gave the code name Michaela, firmly denied ever having been an “IM,” the Stasi abbreviation for “unofficial collaborator.” But her informers file contained hand-written reports signed with the code name. She asked me, with a remnant of Marxist vocabulary, to “try to explain the subjective as well as objective conditions” when I wrote about her. “But,” she added, “that's probably impossible. Even I can't really remember now.” Another informer, an Englishman code-named Smith, told me that he had tried to talk to the Stasi only about general social and po-

Stasi len o všeobecných sociálnych a politických podmienkach. Jeho záznam je však plný detailných informácií o konkrétnych ľuďoch. V akejsi tragikomicknej retrospektívnej racionalizácii si „spomenul“, že keď sa rozprával s tajnou políciou a, ako naivne dúfal, pomocou nej aj s vodcami strany, snažil sa nahradiť absenciu „občianskej spoločnosti“.

Keď som cestoval krížom-krážom s batohom svojich otrávených pamätí, videl som, ako sa ľudské spomienky na udalosti, na seba navzájom a na seba samých okamžite menia a menia sa zas a znova spolu s prehlbujúcim sa poznaním. Cesta späť k predchádzajúcim spomienkam na danú osobu alebo udalosť už nejestvuje. Hovoríme, že X alebo Y nám osviežil pamäť, čo zvyčajne znamená, že X alebo Y nám niečo pripomenul. Tieto „pripomenutia“ však menia samotné spomienky, podobne ako počítač pozmení digitálny obrázok, ibaže tento proces je nedobrovoľný. Nie sme operátormi sediacimi za klávesnicou pamäti.

Ak sa teda snažíme písať históriu, pracujeme s nekonečným množstvom individuálnych spomienok na osoby alebo udalosti. Tieto spomienky sa neustále menia. V každej normálnej dobe postupne blednú, nazývame to zabúdaním. Jestvujú však aj náhle zmeny, ktoré prichádzajú s dramatickou zmenou vonkajších okolností, ako napríklad v roku 1989, alebo s nejakým novým objavom, akým môže byť napríklad spis. Podľa slávneho výroku L.P. Hartleyho je „minulosť neznámou krajinou.“ Minulosť je však omnoho viac. Je iným vesmírom. Historik je pútnikom po nekonečných svetoch individuálnych spomienok. Nakoniec som začal pochybovať ešte viac ako predtým o hodnote akéhokoľvek retrospektívneho dôkazu. Takáto je však väčšina historických dôkazov. Väčšina zaznamenatej histórie je históriou spomienok. To, čo nazývame súčasnými, primárnymi zdrojmi, zvyčajne zaznamenal jednotlivec po uplynutí určitého času od danej udalosti, hoci interval medzi udalosťou a záznamom mohol byť len niekoľko hodín, minút alebo dokonca sekúnd. Z vlastných skúseností vieme, že ľudia si môžu inak pamätať rozhovor alebo schôdzku už nasledujúce ráno. (Začiatkom tohto roka sa vedúci predstavitelia EÚ nedokázali zhodnúť na tom, na čom sa dohodli v posledných hodinách Amsterdamského samitu. Aby sa vám otvorili oči, skúste porovnať desať rozličných novinových správ o tej istej udalosti. Výnimkou z tohto pravidla je použitie diktafónu (povoleného alebo skrytého) a kamery. Buďme si však istí, že oba môžu tiež klamať. Ľudia, ktorí videli, ako rozhlasoví

litical conditions. But his informers file is full of detailed information on individual people. In a tragicomic piece of retrospective rationalisation he “re-called” that by talking to the secret police – and, he fondly hoped, through them to the party leaders – he was trying to substitute for the absence of “civil society.”

As I travelled around with my bag of poisoned madeleines, I saw how people's memories – of events, of each other, of themselves – changed instantly, and then changed and changed again as the revelations sank in. There was no way back, now, to their previous memory of that person or that event. We say “X or Y jogged my memory” and usually mean “X or Y reminded me.” But these “jogs” change the memory itself, like a digital picture transformed in a computer. Except that here the process is involuntary. We are not the operators at the keyboard of memory.

So what we are dealing with, when we try to write history, is nothing less than an infinity of individual memories of any person or event. For these memories are changing all the time. There is, in all normal times, the slow fading we call forgetting. But there are also the sudden changes that come with a dramatic change of external circumstances, such as 1989, or with some new discovery, such as a file. LP Hartley famously wrote that “the past is a foreign country.” But the past is much more than that. It is another universe. The historian is a traveller through endless worlds of individual memory. As a result, I have become even more sceptical than I was before about the value of any retrospective evidence. Yet that is what most historical evidence is. Most recorded history is the history of memories. What are described as contemporary, primary sources were usually recorded by an individual some time after the event, even if the interval between action and record was only a few hours, minutes, or even seconds. We know from our own lives that people can have different recollections of a conversation or meeting the morning after. (Earlier this year, the leaders of the EU could not agree what they had agreed in the last hours of the Amsterdam summit.) For a sobering experience, try comparing ten different newspaper reports of the same event.

The great exceptions to this rule are the tape recorder (overt or covert) and the camera. To be sure, these can lie, too. Anyone who has watched a radio editor cutting and splicing a tape will not necessarily believe what they hear. The new digital technology seems to give almost limitless possibilities of photographic manipulation. Still, proper-

redaktori strihajú a lepia pásky, nebudú bezvýhradne veriť tomu, čo počujú. Nová digitálna technológia poskytuje zrejme neobmedzené možnosti manipulácie s obrazom. Ale napriek tomu, ak sa používajú správnym spôsobom, pomáhajú nám urobiť dôležitý krok smerom k Rankeovmu „ako to bolo naozaj“. Televízna kamera môže klamať, ale aspoň nerobí to, čo všetci ľudskí pamätníci, ktorí zabúdajú a nedobrovoľne sa znova rozpomätajú. To je jeden z dôvodov, prečo sú najlepšie televízne dokumenty vynikajúcimi dielami súčasnej histórie. Televízny záznam nám neprináša len slová, ale aj reč tela, ktorá je často v rozpore so slovami, výrazy tváre, atmosféru a vefavravné detaily, ktoré by sme inak mohli vnímať len ako očití svedkovia.

Poučením pre historika nie je len spoznanie slabosti ľudskej pamäti, ale aj jej plodnosti, nekonečnej tvorivosti, bezhraničnej schopnosti prispôbovať si minulosť do neustále sa meniacich obrazcov. Výsledné obrazy sú zvyčajne šetrnejšie k našej sebaúcte, pýche alebo samolúbosti, ako skonštatovali Nietzsche a Schopenhauer. Ale nie vždy. Niekedy spomienky ľudí mučia výčtkami viac ako je to odôvodnené okolnosťami. Hrozou iróniou, ktorú skúmal Claude Lanzmann vo svojom filme o holokauste *Šoa*, je to, že často sú spomienkami prekliate práve obeť, zatiaľ čo páchatelom sa dostáva požehnanie zabudnutia. Najmä ak ide o páchatelov, ktorých Nemci nazývajú Schreibischtäter (vrahovia spoza písacieho stola), byrokratických koordinátorov zla, ako boli niektoré z postáv Lanzmannovho filmu. „Ten tábor“, povedal jeden z nich, „ako sa to volal? Bol v opoľskom okrese... Už to mám: Auschwitz!“

Pamäť, ten majstrovský podvodník, je teda obrovským protivníkom každého, kto sa snaží podať obraz o tom, čo sa stalo. (Martha Gellhorn o tomto probléme, súvisiacom s jej vlastnými spomienkami na vojnu, napísala veľmi dojemne: „Aký má zmysel, že žijete tak dlho, precestovali ste kus sveta a tak usilovne pozorovali a počúvali, ak nakoniec neviete, čo vlastne viete?“) Všetci ľudia a krajiny, ktoré museli čeliť desivým zážitkom: únosom, väzneniu, mučeniu alebo, z kolektívneho hľadiska, okupácii, vojne, diktátorským režimom alebo genocíde, stoja pred ďalšou sériou otázok o zlych spomienkach. Tieto otázky sa nezoberajú tým, ako zrekonštruovať minulosť, ale tým, čo je v súčasnosti a v budúcnosti najlepšie pre jednotlivca, spoločnosť, národ alebo štát. Pamätať alebo zabudnúť?

Tomuto problému museli čeliť krajiny na celom svete, počnúc Nemeckom po obdobím nacizmu, po

ly used, they bring us an important step closer to Ranke's "how it really was." The television camera can lie, but at least it does not do what all human recorders do: both forget and involuntarily re-remember. That is one reason why the best television documentaries are outstanding works of contemporary history. The television footage gives you not just the words, but the body language which often belies the words, the facial expressions, the atmosphere and telling detail that you can otherwise only experience as an eyewitness.

For the historian, the lesson is not just about the weakness of human memory but about its fecundity, its infinite creativeness, its endless ability to rearrange the past in constantly shifting patterns. Usually the resulting patterns are more comforting to our self-esteem, pride or vanity, as Nietzsche and Schopenhauer observed. But not always. Sometimes memory tortures people with remorse more than the circumstances really justify. The awful irony, explored by Claude Lanzmann in *Shoah*, his film about the Holocaust, is that often it is the victims who are cursed by memory, while the perpetrators are blessed by forgetting. Especially if the perpetrators were what the Germans call Schreibischtäter, "desk murderers," bureaucratic co-ordinators of evil, like some of the figures in Lanzmann's film. "That camp," said one, "what was its name? It was in the Opoln district... I've got it: Auschwitz!"

Memory, this champion trickster, is thus the great adversary of anyone who tries to establish what really happened. (Martha Gellhorn has written very movingly about this, in relation to her own memories of war, concluding: "What is the use in having lived so long, travelled so widely, listened and looked so hard, if at the end you don't know what you know?") But there is another set of questions about bad memories faced by all people and countries who have been through terrible experiences: hijacking, imprisonment, torture or – for the collective – occupation, war, dictatorship, genocide. These questions are not about how to reconstruct the past but about what is best for the individual, society, nation or state now and in the future. To remember or to forget? Countries all over the world have faced this problem, from Germany after Nazism to Latin America after its military dictatorships, from Central and Eastern Europe after communism to South Africa and Rwanda now. These days, there are even travelling experts on "comparative past-beating," as on much else. You want to build a market economy? Call Jeff Sachs. You want a peaceful transition to democracy? Call

Latinskú Ameriku po jej vojenských diktátorských režimoch, od strednej a východnej Európy po komunizme, až po Južnú Afriku a Rwandu v súčasnosti. Dnes existujú dokonca hosťujúci experti na „komparatívne vyrovnávanie sa s minulosťou“ ako aj na mnoho iných problémov. Chcete vybudovať trhové hospodárstvo? Zavolajte Jeffovi Sachsovi. Máte záujem o pokojný prechod k demokracii? Zavolajte politológovi Juanovi Linzovi. Chcete sa zaoberať náročnou minulosťou? Zavolajte Josému Zalaquettovi, duchovnému vodcovi Čískej komisie pre pravdu.

Vyskúšal sa už takmer každý variant. Niektoré krajiny použili amnestiu a amnéziu. Keď to v päťdesiatych rokoch vyskúšali Nemci a Francúzi, nefungovalo to veľmi dobre. Minulosť ich prišla mátať o niekoľko rokov neskôr a periodicky ich prenasledovala odjakživa – pripomeňme si „syndróm Vichy“. Na druhej strane sa zdá, že v Španielsku po Frankovi to fungovalo celkom dobre. Iné krajiny si nezvolili žiadnu amnestiu ani amnéziu. Nemecko po období komunizmu je vypuklým príkladom, čiastočne ako odpoveď na predchádzajúcu skúsenosť s obdobím po nacizme. Tam sú korene bezprecedentného otvárania záznamov tajnej polície každému, o kom sa taký záznam viedol, a napriek tomu má záujem do nich nazrieť. Iní si naopak zvolili amnestiu bez amnézie. Juhoafrická komisia pre pravdu a zmierenie a jej nariadenie, podľa ktorého bude vrahom udelená amnestia po tom, čo plne odhalia svoje zločiny – „pravda za amnestiu“ – je zatiaľ najpozoruhodnejším pokusom.

Zo všetkých názorových strán môžeme citovať významné authority. Tí, ktorí hlásajú pamätanie si, volajú do lavice svedkov ctihodného rabiho Baal Šem Tova: pamätať si je tajomstvom vykúpenia. Filozof George Santayana povedal: „Tí, ktorí zabúdajú na minulosť, sú odsúdení na to, aby ju zopakovali.“ Tí, ktorí hlásajú zabudnutie, môžu sa odvolať na Winstona Churchilla, ktorý vo svojom Žürišskom prejave z roku 1946 zopakoval výzvu Williama Glandstona na „požehnaný akt zabudnutia“ medzi včerajšími nepriateľmi. Alebo na veľkého historika Ernesta Renana a jeho pamätný výrok, že „zabudnutie, a povedal by som, že aj historická chyba, je zásadným faktorom v histórii národa.“ Alebo aj na obyčajnú ľudovú múdrosť, ktorá hovorí „odpusť a zabudni“. Nelson Mandela však hovorí, že ak má človek zabudnúť, musí najskôr vedieť na čo.

Situácia každej krajiny je odlišná a neexistujú nijaké jednoduché pravidlá. Procesy národného vyrovnávania sa s minulosťou sú často spre-

Juan Linz, the political scientist. You want to deal with a difficult past? Call José Zalaquett, the moving spirit of Chile's truth commission.

Almost every variant has been tried. Some countries have had amnesty and amnesia. It did not work very well when the Germans and the French tried it in the 1950s. The past came back to haunt them a few years later, and has been doing so intermittently ever since – witness the “Vichy syndrome.” On the other hand, it does seem to have worked fairly well for Spain after Franco. Other countries have gone for no amnesty and no amnesia. Germany after communism is the salient example, partly in reaction to the earlier experience, after Nazism. Hence the unprecedented opening of the secret police files to anyone who had one and still wants to know. Others, again, have aimed for amnesty without amnesia. South Africa's truth and reconciliation commission, with its provision that killers only receive amnesty after making full disclosures of their misdeeds – “truth for amnesty” – is the most remarkable attempt thus far. Weighty authorities can be cited on all sides. Those who urge remembering call into the witness box the venerable Rabbi Baal Shem Tov: to remember is the secret of redemption. And the philosopher George Santayana: those who forget the past are condemned to repeat it. Those who urge forgetting may summon Winston Churchill who, in his Zurich speech of 1946, repeated William Gladstone's appeal for “a blessed act of oblivion” between the enemies of yesterday. Or the great historian Ernest Renan, who memorably wrote that “forgetting, and I would say even historical error, is an essential factor in the history of a nation.” Or just the everyday wisdom that says “forgive and forget.” To which, however, Nelson Mandela responds by saying that if you are to forgive, you must first know what you are forgiving.

Every country's situation is different and there are no easy rules. These processes of national past-beating are often heavily accompanied by psychological theory: talk of “coping with trauma” and so on. But what helps one victim may hurt another, and the leap from the individual to the national psyche is as large, and as untestable, for political therapists as it is for historians. My own tentative conclusion is this: it is important and useful for nations, as for individuals, to find out as far as possible what really happened and to record this scrupulously. People will still deny it and distort it, but this acknowledgement will be a barrier against the grosser kinds of political denial, such as Holocaust denial, and the national or political party

vádzané psychologickou teóriou: rečami o „vyrovnávaní sa s traumou“ a podobne. Čo však pomáha jednej obeti, môže ďalšiu zraniť a prechod od jednotlivca k duši národa je rovnako široký a ťažko overiteľný pre politických terapeutov ako aj pre historikov. Môj vlastný pokusný záver je nasledovný: pre národy aj pre jednotlivcov je dôležité a prospešné, aby nanajvýš dôsledne zistili, čo sa skutočne odohralo a svedomíte si to zaznamenali. Ľudia to budú tak či tak popierať alebo prekrúcať, ale toto poznanie znemožní väčšie politické popieranie, akým je napríklad popieranie holokaustu, a tiež národné a stranícke mýty, založené na zlých spomienkach. Tento proces verejného hľadania a priznávania pravdy, toto národné sebaspytovanie, by malo byť časovo obmedzené. Jedným z jeho hlavných cieľov je umožniť ľuďom hýbať sa a kráčať vpred bez toho, aby ich prenasledovali nepríjemné spomienky z utajovanej minulosti – ako napríklad odhalenia o starých nacistoch v Západnom Nemecku alebo o vichystickej minulosti François Mitteranda po takmer päťdesiatich rokoch. Keď som písal tento článok, narazil som na myšlienku Chrisa Pattena, ktorú vyjadril pri rozlúčke s Hong Kongom: „Celé to pamätanie si minulosti by sme mali pustiť z hlavy.“ Je to možno dialektické zveličenie, keďže zabúdať minulosť podkopáva pôvodný zámer. Ak však „zabudnúť“ znamená „nesužovať sa ňou“, potom sa mi to zdá celkom správne.

Či to platí aj pre jednotlivcov, závisí od nich. Niektorí Juhoafričania si svoje zážitky znova prežijú pred komisiou pre pravdu. Niektorých Nemcov stále máta to, čo objavili v archívoch Stasi. Mnohí však hovoria, že to bolo užitočné. V prípade Južnej Afriky sú obeť schopné prezentovať svoje skúsenosti verejne a vidieť svoje utrpenie v širšom kontexte. Nemci, ktorí si preštudovali svoje záznaky, zistili, kto o nich poskytoval informácie a kto nie, ale aj to, čo sami povedali alebo urobili. „Teraz to aspoň viem,“ hovoria.

Otváranie archívov, môže z dlhodobého hľadiska pomôcť zaceliť staré rany. Nie však každému. Je preto dôležité, aby bol tento proces dobrovoľný tak ako v Nemecku. Môžete si vybrať, či chcete alebo nechcete vedieť. Mnohí z bývalých disidentov v strednej a východnej Európe sa rozhodli, že nechcú vedieť, kto na nich donášal. Rozumiem im a rešpektujem to. Ale každému, kto sa zaujíma o históriu, ponúkajú archívy vynikajúcu príležitosť popasovať sa s majstrovským podvodníkom, pamäťou.

Z angličtiny preložila Katarína Gedeonová

myths that are built on bad memories. However, this process of public truth-seeking and truth-telling, this national self-examination, should itself be limited in time. One of its main purposes is to enable people to move on, to go forward without being haunted by nasty surprises from a concealed past – such as the revelations about old Nazis in West Germany, or those about François Mitterrand's Vichy past nearly 50 years later. While writing this article I find Chris Patten saying, in his farewell to Hong Kong: "We should remember the past better to forget it." That is, perhaps, a dialectical overstatement. To forget the past defeats the object of the exercise. But if by "forget" he means "not be plagued by it," then it seems to me about right.

Whether this is also true for individuals depends on the individual. Some South Africans would rather not have "re-lived" their experiences in front of the truth commission. Some Germans are still haunted by what they found in the Stasi files. But many say they found it helpful. In the case of South Africa, the victims are able to put their story into the public record and see their suffering in a larger context. The German file-readers find out who informed on them and who did not, but also what they themselves said or did. "At least now I know," they say.

Opening the files, even opening old wounds, can help in the long run to close them. But not for everyone. So it is important that this should be voluntary, as it is in Germany. You can choose to know, or not to know. Many former dissidents in Central and Eastern Europe have chosen not to learn who informed on them. I understand and respect this. But for anyone interested in writing history, the files provide an extraordinary opportunity to try wrestling at close quarters with that champion trickster, memory.

